

Derleme / Review Article

DOI: 10.30520/tjsosci.1420060

Kamusal Alan Heykelleri ve İzmir Kent Belleği

Arzu OTO¹¹ Araştırma Görevlisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü, İzmir, Türkiye, arzuoto82@gmail.com

Özet: Cumhuriyet döneminden günümüze kadar yaşanan toplumsal ve siyasi dönüşümler, kent peyzajına ve kamusal mekânlara şekil vermiş, mimari, anıt ve heykeller kent hafızasında önemli bir yer işgal etmiştir. Bu çalışma erken Cumhuriyet döneminden günümüze bir Doğu Akdeniz kenti olan İzmir'in geçirdiği değişimleri, kent belleğini kamusal alanlar, anıt ve heykeller ile ele alacaktır. 1930-1950'li yıllar arasında İzmir kentinin savaş ve yıkımın ardından yeniden yapılandığı dönemde erken Cumhuriyet yönetimi, ideolojisi temsil eden modern yapılara, kent peyzajına ve kamusal mekânların inşasına eğilmiştir. Cumhuriyet döneminde kamusal alanlar, park ve meydanlar resmi ideolojiyi temsil edecek Atatürk heykelleri ile birlikte tasarlanmış ve 1950'li yıllara kadar kamusal heykelin bağımsız bir kimliği olmamıştır. Bu dönemde İzmir'de meydanlara ve okullara Kurtuluş Savaşını, mücadele ve zaferi anlatan ilk anıt heykeller ve Atatürk büstleri yerleştirilmiştir. 1950'li yıllarda Avrupa'da eğitim alıp dönen sanatçılar figür çalışmalarının yanı sıra soyut çalışmalar ve kişisel eğilimlerine yönelik uygulamalar yapmışlardır. Yeni malzemelerin ve farklı tekniklerin denendiği bu dönemde modern arayışlar öne çıkmıştır. 1980'li yıllardan itibaren bütün meydanları çevresel ve tarihsel bağlamları gözlemlenmeden, kenti gelişigüzel bir deneyim alanına çeviren, kent dekoru heykeller istila etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İzmir, Anıt Heykel, Bellek, Kamusal Mekân, Cumhuriyet Modernleşmesi

ORCID: 0009-0001-8535-2421

Başvuru Tarihi: 15.01.2024

Kabul Tarihi: 22.02.2024

Public Space Monuments and İzmir City Memory

Abstract: Social and political transformations from the Republican period to the present have shaped the city landscape and public spaces, and architecture, monuments and sculptures have occupied an important place in the city memory. This study will discuss the changes and urban memory of İzmir, an Eastern Mediterranean city from the early Republican period to the present day, through public spaces, monuments and sculptures. Between the 1930s and 1950s, when the city of İzmir was restructured after war and destruction, the early Republican administration focused on modern buildings representing ideology, urban landscape and the construction of public spaces. During the Republic period, public spaces, parks and squares were designed with Atatürk statues to represent the official ideology, and public statues did not have an independent identity until the 1950s. During this period, the first monumental statues and busts of Atatürk depicting the War of Independence, struggle and victory were placed in squares and schools in İzmir. Artists who studied and returned to Europe in the 1950s made abstract works and applications based on their personal tendencies, as well as figure works. In this period when new materials and different techniques are tried, modern pursuits come to the fore. Since the 1980s, all squares have been invaded by urban decoration sculptures that turn the city into a haphazard field of experience, without considering its environmental and historical contexts. One of the main problems of sculpture art in Turkey is the unplanned sculpture practices of local governments and the lack of participatory methods when designing monuments and squares.

Keywords: İzmir, Memorial Monument, Memory, Public Space, Republic Modernization

ORCID: 0009-0001-8535-2421

Received Date: 15.01.2024

Accepted Date: 22.02.2024

GİRİŞ

Türkiye'de kamusal alan heykelleri Cumhuriyet döneminde başlamış, heykel sanatı ideolojiyi temsil edecek şekilde klasik anıt mantığı ile gelişmiştir. Kurtuluş savaşını betimleyen heykeller ve Atatürk anıtları ulus kimliğini ve belleğini yaratmada bir araç olarak kullanılmıştır. 1950'li yıllara kadar heykel fiziksel çevresi ile mesafeli, otoriter ve doğrudan Kemalist ideolojiyi temsil eden anıt heykellerdir. İslam inancı ile ters düştüğü için tasvir sanatları Cumhuriyete kadar gelişmemiştir. Osmanlı zamanında ilk heykel Charles Fueller'e yaptırılmış at üstündeki Abdülaziz betimlemesidir, fakat halkın tepkisinden korkulduğu için kamusal alanda yer bulamamıştır. Abdülaziz'in sipariş ettiği hayvan heykelleri ve Levanten köşklerindeki bahçe süsleri heykelle tanışıklığın ilk örnekleridir (Demirci

ve Uhri, 2013: 24).

Tanzimat döneminde başlayan modernleşme arzusu Kurtuluş Savaşı sonrasında Cumhuriyet elitleri arasında da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde çağdaş bir yaşama uygun kentler, meydanlar ve parklar yapılmış, mimari ve kent peyzajı buna uygun olarak düzenlenmiştir. Avrupalı birçok uzman, Cumhuriyet kentlerini inşa etmek için çalışmış, kamusal alanları, meydanları buluşma ve konuşma için Atatürk büstleri ile birlikte tasarlamıştır. Cumhuriyet yönetimi köyler ve kentleri modernist projeye uyacak şekilde tasarlamış, Anadolu köyü ve kültürüne modernist projenin bir parçası olarak büyük önem vermiştir. 1950'li yılların ardından yetişmiş Cumhuriyet kadroları için yurtdışına gönderilen sanatçıların geri dönmesi ile bağımsız çalışmalar da kendine yer bulmaya başlamış, modernist eğilimler görülmeye başlamıştır. 1980'li yıllarda askeri müdahalenin ardından okullar, parklar, meydanlar ideolojiye bağlılığın sembolü olan Atatürk büstleri ile donatılmıştır. Bu dönemde mekân belleğinin, kamusal alanın hesaba katılmadığı, yerel yönetimlerin kenti gelişigüzel bir deneyim alanı gibi kullandığı süs olarak nitelenecek heykellerin istilası başlar. Yerel yönetimlerin öncülük ettiği yüksek bütçeli projeler, büyük heykeller, kaba ve gülünç uygulamalar bu dönemde ağırlık kazanmıştır, heykel sanatı ile ilgili Türkiye'ye has problemler tartışmaların odağında yer almıştır.

Bu bağlamda İzmir'de erken Cumhuriyet Döneminden bugüne kent belleğinde yer etmiş anıt ve heykeller nelerdir? Bu heykeller modernleşme tarihi ile kültür ve ideolojiyle ilgili ne söyler? Kamusal alan heykelleri aracılığıyla kadınlar nasıl temsil edildiler? Sanatın kamusal alanı tartışabildiğimiz nesnelere kent heykellerini İzmir kenti örneğinde nasıl ele alırız? Yerel yönetim politikaları ile kentteki heykel uygulamalarını ele aldığımızda, günümüzde kamusal alan heykellerinin problemleri nelerdir? Bu çalışmada bu sorulara yanıt ararken İzmir kentinin ve Türk heykelinin tarihine dair literatür tarandı ve yapılan araştırmalar incelendi.

1. CUMHURİYET DÖNEMİ VE ÖNCESİNDE KAMUSAL ALAN HEYKELLERİ

Mimarlık ve heykel dünyanın her yerinde ve tüm zamanlarda iktidar sahipleri tarafından doğrudan bir ifade aracı olarak kullanılmıştır. Heykel ve anıtlar, malzemeleri ve konuları ile ifade etmek istedikleri şeyleri büyütecek şekilde form kazanmışlardır. Türkiye'de Batılı anlamda figüratif heykel ve resmin gelişimi 19. yüzyılda başlamış, Türk İslam geleneğinden gelen bireysel bir biçimleme ve öznellikten yoksun minyatür ve hat sanatı Türk sanatının temeli sayılmıştır (Gezer, 1984: 7-11). Heykel sanatının ise kamusal alandaki ilk örnekleri Cumhuriyet Dönemi'nde verilmeye ve Batılı tarzda anıt heykel, büst ve rölyefler kent meydanlarında sergilenmeye başlamıştır.

Osmanlı'da 19. yüzyıla kadar anıt olarak kabul edilebilecek eser üretimi çeşme ve saat kuleleri ile sınırlı kalmıştır. Budin seferinde Kanuni tarafından üç tunç heykel İstanbul'a getirilmiş, İbrahim Paşa tarafından eski adıyla At Meydanına konulmuş fakat büyük eleştirilere maruz kaldığı için yerlerinden olduğu yazılmıştır. Fatih'in İstanbul'u fethinde At Meydanı'nda duran üç yılanan oluşmuş burma sütunun yılan başlarını kestirdiğinden bahsedilir (Sayın, 2019). 1872 yılında kendi heykelini yaptıran ilk Osmanlı sultanı Abdülaziz'dir (1830-1976). İngiliz heykeltıraş Charles Fueller'e (1878-1966) yaptırılan sultan Abdülaziz'in at üstünde betimlenmiş bronz heykeli (1872) halkın tepkisinden korkulduğu için kamusal mekânda yer bulamamış, Beylerbeyi ve Topkapı Sarayı'nda yer alan Osmanlı dönemindeki ilk heykeller olarak kabul edilen bronz döküm hayvan heykelleri ile birlikte korunmuştur. Hayvan heykellerinin en ünlülerinden biri Fransız heykeltıraş Isidore Jules Bonheur'a (1827-1901) ait Kadıköy Meydanı'ndaki tunç döküm Boğa Heykelidir (1864). Bu heykel Sultan Abdülaziz'in Paris ziyareti sırasında sipariş edilmiş olan hayvan heykelleri koleksiyonu arasındadır (Demirci ve Uhri, 2013: 24). Sultan Abdülaziz'in modernlik

arzusu ile yaptırdığı heykellerin birçoğu bugün Beylerbeyi sarayındayken bazıları sarayın bahçesinden çıkıp kamu ile buluşmuş, bir tarihe ve hikâyeye sahip olmuştur. Bunlardan biri Kadıköy meydanında duran Boğa Heykeli'dir. 1950'li yıllardan beri İstanbul Spor ve Sergi Sarayı, Hilton Oteli Bahçesi, eski Kadıköy Belediye Başkanlığı binası önu gibi çeşitli mekânlarda, 1950'lerden itibaren Kadıköy'deki ve kamusal yaşamdaki yerini almıştır. Bir buluşma noktası olan, hatıra fotoğraflarında yer alan, farklı kesimlerce benimsenen meşhur bronz döküm Boğa heykeli Kadıköy'ün en önemli sembollerinden birine dönüşmüştür (Antmen, 2021: 65).

Cumhuriyet öncesi İzmir'deki ilk heykel örnekleri Buca ve Bornova'daki Levanten köşklarinde yer alan, yerel sanatçılara bahçe süsü olarak yaptırılmış hayvan figürleridir. Bornova'daki Paterson Köşkü ve Buca'daki Barff ve Baltazzi köşklarinin bahçesinde yer alan heykeller İzmir'in bir süsleme elemanı olarak heykelle tanışıklığının ilk örnekleri olarak kabul edilir. İngiliz Barff ailesi tarafından 19. yüzyılda inşa edilen Barff köşkü (Eylül Köşkü) bugün Bayrakbilim ve Türk Bayrakları Müzesi olarak kullanılmaktadır. Baltazzi Köşkü'nde yer alan ve Rönesans örneklerine öykünen bir neoklasik replika olan 19. yüzyıldaki ünlü mermercilerden H. C. Papanian'ın (1878-1957) yaptığı Aphrodite heykeli günümüzde Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi avlusunda durmaktadır. Bir eliyle düşen giysisini tutan Afrodite uzaklara bakarken, üstünde durduğu yunus ise açık ağzıyla dalgaların üstünde betimlenmiştir (Demirci vd., 2023: 30). 1990'lı yıllarda bir süre Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi olarak hizmet veren Baltazzi Köşkü'nde Afrodite heykelinin polyester bir replikası durur (Deü Sanal Müzesi, 2018). İzmir'in 20. yüzyıldaki ilk anıtı ise Fransız asıllı mimar Raymond CharlesPere (1854-1929) tarafından yapılmış olan Konak Meydanı'ndaki saat kulesidir. Abdülaziz'in tahta çıkışının 25.yılı anısına yapılmış ve 1901 yılında açılmıştır. Oryantalist eğilimlerin Osmanlı mimarisinde azınlık ve yabancı mimarlar tarafından uygulanmaya başladığı dönemde yapılmış, Doğu egzotizmini yansıtan arabesk süslemeleri, kubbeleri, minareleri, at nalı dilimli kemerleri ile oryantalist bir üslubu yansıtmıştır. Doğu kökenli biçim ve motiflerin görüldüğü, eklektik üsluba sahip yapıların İzmir'deki en önemli temsilcisidir (Kuyulu, 2000: 92). 20. yüzyılda yapılmış birçok eser büyük İzmir yangınında kaybolmuştur. Kurtuluş savaşı sonrasında modernleşme arzusu ile Cumhuriyet yönetimi kentler için yeni bir görünüm tasarlamış, Avrupalı mimar, mühendis, şehir plancı birçok uzman kent için projeler geliştirmiştir. Osmanlı geleneğinden farklılaşarak modern yaşama uygun Cumhuriyet kentleri, kamusal alanlar, park ve bahçeler buluşma ve toplanma yerleri olarak tasarlanmıştır. Tanzimat elitleri gibi Cumhuriyet elitleri de batılılaşma taraftarı olsa da Cumhuriyetçiler bu değişimi Anadolu kültürü ve Anadolu köylüsü ile gerçekleştirmeyi arzu etmişlerdir. Modernist proje Türkün kendi değerlerini öne çıkaracak, gelenek ile özdeşleştirdiği köylüye odaklanmıştır. Cumhuriyet yönetimi kamusal alanlara yerleştirilecek anıt ve heykelleri de idealleri yaymak için kullanılacak nesnelere olarak ele almıştır. Cumhuriyet modernleşmesinin uzantısı olarak kentsel düzenlemenin bir parçası olan heykeller birer hafıza ve temsil olarak değer taşımışlardır. Cumhuriyet ideolojisini yansıtacak mimari unsurlar, kamusal alanlar, kent peyzajı, parklar, meydanlar, anıt ve heykeller bu niyetle düzenlenmiştir. Halkevi binaları, Gazi İlkokulları, Cumhuriyet Bulvarları, Atatürk heykelleri ile bir arada tasarlanmıştır. Meydanın merkezi toplanma, buluşma yerleri olmuş, Atatürk heykelleri modern Cumhuriyet kentlerini kurarken ideolojik görev üstlenmiştir.

Erken Cumhuriyet Döneminde kurulan Halkevleri (1932) ulusal kültürü ve bilinci yaymak için farklı alanlarda çalışmalar yürütmüştür. Dil-tarih, köycülük, güzel sanatlar, müze ve sergiler gibi farklı alanlarda kültürel atölyeler ve çalışmalar yapmıştır. Kamu yararına çalışan halkevlerinin görevlerinden biri sanat sevgisini halka aşılama, tarihi anıt ve heykellerin korunmasına destek olmak, müzeleri zenginleştirmek, diğer amacı ise kamusal

alanları planlamak ve burada köylü ile kentliyi bir araya getirmek, tartıştırmak ve modernleştirmektir. Köy ve kent arasındaki ilişki, ulusal kültürün inşasında eski nitelikler köylerde, modern değerler kentlerde kurulacak şekilde düzenlenecektir. Kentin ruhu yenilik ve modayı, köyün ise adet ve gelenekleri yansıtmalıdır. Kültürel geçiş kentten köye olacak, modernite fikri ve ulusal kültür düşüncesi köy ve kent arasındaki alışverişi gözeterek düzenlenecektir. İdeal bir köyde ulaşım, sağlık, temizlik, tarım sorunlarına eğilerek köy yaşamı modernleştirilecektir. Toplanma ve konuşma köyün kamusal mekânı olan köy kahvesinin, Gazi heykelinin, süs havuzunun olduğu köy meydanında gerçekleşmiştir. Modern Türk köyü çalışma, dinlenme, eğlenme ve kültür hayatı ile kapsamlı bir şekilde planlanmıştır. Atatürk verdiği resmi söylevlerde öğretmene, sanatçıya, heykeltıraşa ressama Cumhuriyet ülküsünü gerçekleştirmede sorumluluk sahibi olduklarını dile getirmiş, uygarlaşmış, kentleşmiş Cumhuriyet Türkiye'si ülküsünü konuşmakla, yaymakla ilgili sorumluluklar vermiştir. Ulus kültürünü oluşturmada sanatı ve mimariyi ideolojik bir araç olarak kullanmış, öğretmene, sanatçıya, yetişmiş Cumhuriyet kadrosuna misyonlar yüklemiştir. Kent ve kamusal alan Türklük, ulus devlet anlayışı ve laikliğin göstergesi haline dönüşmüştür (Yaman, 2011: 70-78).

2. İZMİR'DEKİ KAMUSAL ALAN HEYKELLERİ VE KENT BELLEĞİ

Türkiye'de Cumhuriyetin meydanları devlet bütçesi ve desteği ile hazırlanan ideolojik birer nesne olarak tasarlanmış heykeller ile donatılmıştır. Bu çalışmada ele alınan İzmir kenti kamusal mekânlara konulan heykeller ile Cumhuriyet döneminde tanışmış, ilk Atatürk büstü 1926 yılında Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel (1883-1945) tarafından, Bornova Ziraat Mektebini ziyaret eden Atatürk'ün anısına yapılmıştır. Bugün Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi bahçesinde bulunan Atatürk büstü İzmirli heykeltıraş Ekin Erman'a yaptırılmış bir replikadır ve gerçek heykel Rektörlük bahçesinde duran başka bir kaidenin üzerine oturtulmuştur. 1932 yılında İtalyan heykeltıraş Pietro Canonica'nın (1869-1959) Cumhuriyet Meydanı'ndaki İzmir Atatürk Anıtı 1932 yılında kaideye yerleştirilmiştir ve kaidesinde milli mücadeleye dair bronz kabartmalar bulunur. At üstündeki Atatürk neoklasik tarzda yapılmış, otoriteyi ve gücü pekiştirecek tarzda büyük ve heybetlidir (Demirci vd., 2023: 30-37).

İzmir'de erken Cumhuriyet Döneminde eğitime başlayan Atatürk Lisesi, Gazi İlk Okulu, Karşıyaka Ortaokulu, Mithatpaşa Endüstri Lisesi ve Karataş'ta yer alan 1922 yılında eğitime başlayan İzmir Kız Lisesi kent belleğinde önemli bir yere sahiptir. 1923-1945 yılları arasında milli kimlik oluşturmak amacıyla eğitim ve kültür politikalarına titizlikle eğilen bir seferberlik başlamış, Tevhidi Tedrisat Kanunu (1924) ile bütün okullar Milli Eğitime bağlanmıştır. Karma eğitime geçilen yıllarda eğitim ve öğretim laik bir yapıya kavuşmuş, kadınların eğitimi öncelik kazanmıştır (Vural, 2013:225-229). Bu açıdan Cumhuriyet idealleri ile tasarlanmış Karataş'taki İzmir Kız Lisesi'nin bahçesindeki heykeller Cumhuriyetin çağdaşlaşma ülküsünü yansıtacak şekilde tasarlanmıştır. Tarihi binanın bahçesinde milli kültürü ve Cumhuriyetin kurucu unsurlarını temsil eden Kurtuluş Savaşı kahramanı Nene Hatun, Gazi Paşa'nın annesi Zübeyde Hanım, yazar ve siyasetçi Halide Edip Adıvar, eğitimci Vedide Baha Pars, yazar Namık Kemal, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Akif Ersoy'un büstleri yer alır. Erken Cumhuriyet Döneminden itibaren eğitim veren okul, milli kültür gibi Cumhuriyet değerlerini temsil eder ve İzmir'in hafıza mekânlarından biridir.

Cumhuriyet modernizminin bir diğer simgesi olan Kültürpark'ın kuruluş evresi İzmir kentinin savaşın ardından yeniden yapılandığı Dr. Behçet Uz'un (1893-1954) belediye başkanı olduğu döneme denk gelir. 1922 İzmir yangını kentin büyük bir bölümünü harap etmiş, yeni rejimin düzenlemelerine uyacak geniş bir alan yaratmış ve Kültürpark erken Cumhuriyet döneminin modern yüzünü oluşturacak şekilde bir alan bulmuştur. Toplam arazinin

büyük bir bölümü yeşil alana ayrılan, birçok bitki ve ağaç türünün yaşadığı ve kent halkının dolaşabileceği büyük bir park olmanın yanı sıra kültür, eğlence ve spora uygun tasarımı ile Cumhuriyet yönetiminin hedeflediği kentli, modern nesli yaratabilecek bir alan olarak tasarlanmıştır. Kültürpark ve Paraşüt kulesi Moskova'daki Gorki Park örnek alınarak yapılmış ve kültürpark bir halk üniversitesi olarak tasarlanmıştır (Kayın, 2015: 35-45). Fuar'ın Lozan kapısına yakın Kaskatlı Havuz ve havuzun iki yanında uzanan genç kız heykelleri 1953 yılında heykeltıraş Turgut Pura ve Şadi Çalık tarafından yapılmıştır. Mimar Hasan Mutafoğlu'nun tasarımı olan fiskiyeli havuz ve yatan kız heykelleri kartpostal ve yayınlarda, fuar ziyaretçilerinin hatıra fotoğraflarında sıklıkla karşımıza çıkar.

Her ikisi de İstanbul Devlet Güzel Sanatlar Akademisi heykel bölümü mezunu olan Turgut Pura ve Şadi Çalık'ın heykelleri, figür ve çıplak model etüdünün önemli bir yer tuttuğu akademik eğitim geleneğine dayanır. Türkiye'de Batılı anlamda sanatın başlaması ile figür ve çıplak konusu belli aşamalardan geçmiş, kültürel modernleşme süreçlerimiz açısından insan bedeni temsilleri ile ilişki her zaman sorunlu bir konu olmuştur. Tasvir sanatlarının geç geliştiği Türkiye'de çıplak figürün kamusal tartışmalı bir konu olmasına rağmen yatan genç kız heykelleri sevilmiş ve sahiplenilmiş bir kent heykelidir. Kültürpark'ta yer alan bir diğer anıt olan At Heykeli Kültürpark'ın inşasında moloz taşırken ölen 168 atın anısına yapılmıştır. Emekçi Atlar Anıtı olarak ta bilinen heykel 1940 yılında Şadi Çalık'a yaptırılmıştır. Heykel Kültürpark'ın kuruluşunda emeği geçen atlar için bir vefa örneği ve hayvan haklarına yönelik ilk eserlerden biri olarak sayılır. Fuardaki Uçan Yunuslar İzmir'in sembollerinden Karşıyaka sahilinde yer alan Uçan Yunuslar Heykelinin bir benzeridir. Uçan Yunuslar birbirine sarılmış sudan gökyüzüne doğru sıçrar şekilde betimlenmiştir. 6,5 metre uzunluğundaki heykel, İsmet Erayda tarafından 1984 yılında yapılmış, Ege'nin dostluk ve sevgi sembolüdür. Tıpkı Kaskatlı Havuzun kızları gibi kent belleğinde yer etmiş heykellerden biridir. Uçan Yunuslar Heykeli'nin bir benzeri olan Fuardaki Yunuslar Heykeli 1998 yılında yine İsmet Erayda'ya yaptırılmıştır. Fuar alanı birçok açık alan heykeli için çok zengin bir deneyim alanı olarak günümüze kadar kullanılmıştır (Demirci vd., 2023: 37).

Türkiye'de çok partili döneme geçilen 1950'li yıllarda Atatürk heykellerinin azaldığı görülür. Diğer yandan her askeri darbe sonrasında 1960'lı ve 1980'li yıllarda hızla artış gösterir. Heykeller siyasi istikrar ve ulusal bütünlüğü sağlama misyonları ile varlık ve görünürlük kazanmış, meydanlar, park, okul bahçeleri Atatürk anıtları ile donatılmıştır. Kamusal alan heykellerinin bir bölümü kent meydanında yer alan mimar, doktor, asker, yazar ve şairlere ait büstlerden meydana gelir. İzmir'deki örnekleri; bir dönem belediye başkanı olan doktor Behçet Uz'un heykeli 1974 yılında kurulan Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesine asistan olarak gelen Cengiz Çekil'e yaptırılmıştır. Alsancak Lozan Meydanı'ndaki Şair Eşref'in polyester döküm büstü 1971 yılında Metin Haseki tarafından, General Fahrettin Altay'ın büstü 1978 yılında Ferit Özşen tarafından, eser sahibi bilinmeyen siyasetçi Turan Güneş büstü 1990 yılında yapılmıştır. Cumhuriyet ideallerine hizmet eden ve hepsi de erkek olan tıp doktorları, bilim adamları, gazeteciler, generaller modernist geleneğin temsilleri olarak, topluma yaptıkları katkı ve özveriyi işaret eden ciddiyetleri ile kamusal alanlar, park ve meydanlara yerleştirilmiş, bazen sokak ve bulvarlara adları verilmiştir. Bu açıdan bakıldığında kent heykelleri aracılığıyla yapılan imge üretimi kültürel ve ideolojik bir turnusol gibidir;

Şehrin çeşitli noktalarına, özellikle sokaklarına verilen isimler zaman içinde

değişen değerlerin de yansımalarıdır. Halka açık alanları sekülerleştirme ve görünüşte demokratikleştirme amacıyla, bir zamanlar azizeleri, soylu kadınları ve mitolojik kadın kahramanları onurlandıran sokak isimleri, modern şehirlerde yerini seküler, demokratik kahramanlara- hepsi de erkek olan entelektüellere, bilim insanlarına ve devrimcilere bırakmıştır. Ancak bu tarafsızlık aynı zamanda kültürel zümrelerde yükselmesi gereken fakat kültürel ya da cinsiyetçi kazanımlardan nasibini almamışları da görmezden gelebilir ve kadınları da bu köhne rejimle bağdaştırıp onları dışa kapalı geleneksel ve antimodern gibi sıfatlarla ilişkilendirebilir. (Elkin, 2018)

Modern kentlerin sokakları, bulvarları için yapılmış bu eleştiri kent heykellerini kapsayacak şekilde genişletildiğinde, erken Cumhuriyet döneminde başlamış kamusal alan heykel geleneği içinde geçerli olabilir mi? Erken Cumhuriyet döneminde kadınlar kamusal alanda görünür olmadığı kadar heykeller aracılığıyla görünürlük kazanmıştır. Kurtuluş savaşına katılan fedakâr ve yürekli Türk kadınları, genç sağlıklı kızlar ve oğlanlar Cumhuriyet Devriminin imgelerini oluşturur. Kara Fatma; mermi taşıyan kadın, cesur ve vefakâr Anadolu kadını rölyefleri Gazi Paşa'nın olduğu Kurtuluş savaşını anlatan anıtlarda en bilindik temalardandır. İzmir'deki kamusal alan heykellerinde bu örnekler ve kadın temsilleri benzerdir. Pietro Canonica'nın İzmir Kurtuluş Anıtı kabartmalarında kurtuluş savaşı için mücadele veren, kalabalıkta yiğitçe savaşmış, zaferi paylaşmış kadınlar başı çeker. Sovyet Döneminde yapılmış anıtlarla benzerlik taşıyan bu heykeller, rejimin tanıtımının simgesi haline gelmiştir. Kadınların Kurtuluş Savaşı kahramanı ve fedakâr Anadolu kadını ülküsüne hizmet edecek şekilde görünürlükleri vardır.

İzmir Kız Lisesi bahçesinde Cumhuriyetin kurucu unsurlarını temsil eden Nene Hatun, Halide Edip Adıvar, Zübeyde Hanım büstlerine yer verilmiştir. Günümüzde ise İzmir Akdeniz Akademisi'nin hazırladığı İzmir Kent Heykelleri envanterine (2023) göre kadın büstleri Türkan Saylan (1935-2009), Zübeyde Hanım (1857-1923) ve Bahriye Üçok (1919-1990) ile sınırlıdır. Alsancak'ta tiyatro sahnesine ilk adımını atan (1923) Bedia Müvahhit'in (1896-1994) anısına sokakta küçük bir bilgilendirme levhası bulunur ve sokağa adı verilmiştir. Kadınlar Cumhuriyet döneminden itibaren toplumda ulus kimliğini oluşturan simgesel anlamları ile yer bulmuş, Cumhuriyetin modern, aydınlık yüzü olarak temsil edilmişlerdir. Görsellik ve imge üretimi toplumsal yapıyı sadece yansıtan değil aynı zamanda kuran bir unsurdur ve Osmanlıdan Cumhuriyet Türkiye'sine geçiş döneminde yaşanan kültürel değişim, odaklandığı kadın figürü ile sembolleşmiştir. Bu görselliğin yaşanan değişimi hissettirmekte yetersiz kalmasının sebebi; modernleşme deneyiminin dışıl gibi görünen eril karakterinin *modern kadını* bir simge haline getirmiş olması ve kadın deneyimlerinin erkekler tarafından tarif edilmiş olmasıdır (Antmen, 2013: 34). 1980 sonrasında heykelin temsiliyet anlamı değişmiş bütün şehirler kent süsü diyebileceğimiz heykeller ile donatılmıştır. Bunlar arasında anonim Kadın ve Özgürlük Anıtı, geleneksel kıyafetler ile köylü kadınları ya da süse dönüşmüş kadın bedenleri de vardır. Bu konu merkezi ve yerel yönetimlerin politikaları ve neyi görünür kılmak istedikleri ile doğrudan ilişkilidir.

Türkiye'de heykel sanatının en sıkıntılı alanı kamusal alan heykelidir. Bu heykellerin çoğu yerel yönetimlerce ısmarlama ve ihale yöntemleri ile uzmanlık farkı gözetmeksizin, heykel eğitimi görmüş ya da görmemiş kişilere yaptırılmıştır. Günümüzde kentsel alanları deneyim için gelişigüzel kullanarak biçimsel, düşünsel bir bütünlük içinde tasarlamadan, fiziksel ve kültürel çevre düşünülmeden binlerce anıt yapılmış, okullara, meydanlara, parklara, valilik ve belediye binalarının önüne, askeri tesislere yerleştirilmiştir. Konulduğu yöreyle özdeşleşen, o yörenin simgesi olan Diyarbakır karpuzu, Beypazarı havucu, İnegöl köftesi heykelleri gibi bilindik grotesk

heykellerin İzmir'deki örnekleri dev Atatürk maskı, Nasreddin Hoca heykeli, Mevlâna Heykeli, Türk büyükleri, Amazon Kadınları, Efe ve hayvan heykelleridir. Marka şehir olma fikri ile ortaya çıkan, yerel yönetimlerin ihale usulü ile yaptırdığı bu heykeller şehri temsil edecek değerleri öne çıkarmayı hedeflemektedir. Yerel yönetimler bu uygulamalar esnasında yapım aşamaları ve maliyetleri konusunda da şeffaf davranmamış, kamuyu yeterince bilgilendirmemiştir. Kent heykellerinin yapımında üniversiteler ile iş birliği içinde, komisyonların ve yarışmaların olduğu, halkın fikrinin alındığı katılımcı yöntemlerin uygulandığı uygulamaların gerekliliği açıkça ortadadır. Karikatürize olmuş heykellerin sevilmemesinin, hayata dahil olmamasının sebepleri bu süreçlerin atlanıyor olmasıdır. Fiziksel mekânla ilişki kurmayan, ışık, renk, orantı gibi kamusal alan heykelinin problemlerini gözetmeyen kent süsü olarak yapılmış uygulamalara büyük şehirlerde büyük bütçeler ayrılmıştır (Ergin, 2005: 108-111). Günümüzde hâlâ heykelin sorunlarından biri yerel yönetimlerce *büyük* heykel yapma arzusu, kamuyu, sanatı ve sanatçıyı dışarda bırakan bir anlayışın hâkim olmasıdır. Kamusal alanı sanatın ve yaratıcılığın değil, anıt/heykel alanı olarak gören düşünce hala sürmektedir.

SONUÇ

Kamusal alan heykelleri mimari, sosyolojik dönüşümleri ve kamusal dokuyu içine alan kent belleğine dair imgeler ve kültürel sembollerdir. Türkiye'de kamusal alan heykel sanatı ulusal kimlik kurgusu etrafında şekillenmiş, Cumhuriyet modernleşmesi ile kamusal alan heykel geleneği Atatürk heykelleri ile başlamıştır. İzmir kamusal heykellerinin yer aldığı ve Cumhuriyet modernleşmesi ile özdeşleşmiş Cumhuriyet Meydanı, Konak Atatürk Meydanı, Kültürpark, Gazi Ortaokulu, Atatürk Lisesi, Ziraat Fakültesi, İzmir Kız Lisesinde yer alan anıt ve heykeller kent belleğini oluşturur, kurucu unsurları temsil eder ve Cumhuriyet tarihine dair bir imge repertuarı oluşturur. İzmir Fuarı ve Kültürpark ulus-devlet yaklaşımı ile temellendirilmiş modernleşme eğilimlerinin kentte görüldüğü hafıza mekânı olarak İzmir'li heykeltıraşlara kent heykelleri için geniş bir deneyim alanı sunmuştur. Kent hafızasında yeri olan Yatan Kız Heykelleri, Emekçi Atlar Anıtı, Uçan Yunuslar Heykeli, otoriter ve mesafeli anıtlara kıyasla kamuyla ilişki içine girmiş, kendine bir yaşam alanı bulmuştur. Modern kentlerde halka açık alanları sekülerleştirme amacıyla meydanlara, sokaklara demokratik kahramanların, hepsi de erkek olan entelektüellerin, devrimcilerin, bilim insanlarının adları verilmiş, anıt heykelleri dikilmiştir. Bu yaklaşım heykel ve anıt aracılığıyla oluşan imge üretimi, kültür ve ideolojinin berraklaştığı bir mecra olarak ele alınabilir. Merkezi ve yerel yönetimlerin şekillendirdiği kamusal alanda kadın temsilleri; Kurtuluş savaşında görev almış kadınlar, Cumhuriyetin kurucu unsurlarını temsili edenler ve kent süsü olarak görünürlüğe sahip olan kadın bedenleridir. Günümüzde toplumsal hareketliliklere, kadın direnişine, kadınların hak arayışlarına ve kendilerini temsil etme biçimlerine dair herhangi bir temsil kamusal alanda kendine yer bulamamıştır.

Türkiye'de heykel klasik anıt mantığı içinde algılanır, tarihi olayları betimler, çevreyle kurduğu ilişki sınırlıdır, gündelik hayat içinde yeri yoktur. Yerel yönetimlerin büyük heykel yapma arzusu, Türk büyüklerine ayrılan bütçenin başka hiçbir projeye ayrılmamış olması, katılımcı yöntemlere başvurulmaması heykellerin çevresi ile ilişki içine girememesi ve kamusallaşamamasının sebeplerinden biridir. Kamusal alan sanatı kamuyu, sanatı ve sanatçıyı dışarda bırakan üç boyutlu betimlemeler ve süsler olarak kamunun zihnine yerleşmiştir. Türk heykel sanatı özerk bir yaşam alanı ve çağdaş heykel sanatının problemleri ile ilgilenme fırsatı bulamamıştır. Kamusal alan heykelleri ile ilgili yapılacak en doğru yaklaşım heykel eğitimi veren Güzel Sanatlar Fakülteleri ile iş birliği içinde olunması, kamusal alana koyulacak heykellerin bir komisyon tarafından seçilmesi, seçilecek heykeller için yarışmalar

düzenlenmesi, çevreyle ve kent hafızası ile kuracağı ilişkinin düşünülmesi olacaktır. Kamusal alanlar yaratıcılık ve sanat için kullanılmalı, yerel yönetimler sanatçıların, mimarların, birlikte çalıştığı katılımcı organizasyonları hayata geçirmelidir.

KAYNAKÇA

- Antmen, A. (2013). *Kimlikli bedenler: Sanat, kimlik, cinsiyet*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Antmen, A. (2021). Bizim heykelimiz: Kadıköy'ün boğası. *Sanat Dünyamız*, 183, 64-68.
- Demirci, Ö., Emre. E. ve Uhri A. (2013). İzmir'de Cumhuriyet dönemi heykel sanatı. Uhri A. (Ed), *İzmir'in kamusal alanlarındaki anıt ve heykeller* (30-37). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- DEÜ Sanal Müze. (2018). *Domesthene Baltacı Köşkü*, <https://sanalmuze.deu.edu.tr/index.php/demosthene-baltazzi-kosku/>
- Elkin, J. (2018). *Flanöz. Şehirde yürüyen kadınlar*. Ankara: Nebula Yayınları.
- Ergin. N., (2005). Kentsel alanda heykel ve bir eğitim modeli. *Günümüz Türk heykel sanatının sorunları* (108-110). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayını.
- Gezer, H. (1984). *Cumhuriyet dönemi Türk heykeli*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kayın, E. (2015). *Anımsama ve unutmanın temsilleri: İzmir enternasyonal fuarı ve Kültürpark'ın hafıza katmanları*. Yılmaz A., Kılınç, K., Pasin, B. (Ed). İzmir Kültürpark'ın anımsamadıkları. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuyulu, İ. (2000). İzmir'de cumhuriyet dönemi mimarisi. *Sanat Tarihi Dergisi*, 10(10), 92.
- Sayın, N. (2019). Faili Meçhul Seri Cinayetler Çetelesi. *Operasyon kamusal alan* (31-32). Ankara: Siyah Beyaz Sanat Galerisi Yayınları.
- Vural, M. (2013). Cumhuriyet döneminde İzmir'de eğitim. Ocak B., Tükenmez. E., Eryeşil. O.Apikam (Ed). *İzmir Kent Ansiklopedisi* (225-230). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları.
- Yaman, Y. Z. (2011). Siyasi/estetik gösterge olarak kamusal alanda anıt ve heykel. *Ortadoğu Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Dergisi*. 28(1), 70-78. Doi: 10.4305/METU.JFA.2011.1.5.